

קיריל פפרמן

חוקרים את רוסיה או את ברית־המועצות? חקר השואה ברוסיה בת־זמננו

מבוא

בעשרים וחמש השנים שעברו מאז קריסת ברית־המועצות התפתח חקר השואה ברוסיה והיה לתחום מחקר רציני. ראשיתו הייתה ההיסטוריה הסובייטית של מלחמת העולם השנייה – בייחוד של המערכה בין ברית־המועצות לגרמניה, המכונה בשיח הסובייטי ובשיח הרוסי הפוסט־סובייטי "המלחמה הפטריוטית הגדולה". אי־אפשר לומר שההיסטוריה הסובייטית מחקה לגמרי את זכר השואה – הסובייטים פרסמו, למשל, מסמכים נאציים ששופכים אור על השמדת היהודים.¹ אלא שגם אם הקורבנות היהודית, בייחוד של היהודים הסובייטים, לא הוכחשה, בהתאם לציווי האידאולוגיה הסובייטית היא סווגה תמיד בקטגוריית "הטרגדיה [הקולקטיבית] של כל העמים הסובייטיים". ככלל, בהתחשב בעוצמת לפיתתה של האידאולוגיה הקומוניסטית, ובייחוד במיאונה לתת לאסונם של היהודים מעמד מיוחד, לא היה נושא המחקר הזה יכול להתפתח לכלל מחקר ראוי. המצב החריף אף יותר משום שרוב הארכיונים הסובייטיים שעסקו במלחמה לא היו פתוחים לחוקרים.

המצב השתנה לאחר 1991. מן הבחינה הזאת, לרוסיה החדשה היה פוטנציאל שהיה יכול לקדם בטווח הארוך את חקר השואה שם: היו בה מסמכים ארכיוניים ייחודיים שרבים מהם לא היו זמינים בשום מקום אחר. את מקצת החומרים האלה הפיקו מוסדות סובייטיים בזמן המלחמה, שהידוע שבהם הוא קרוב לוודאי הוועדה הממלכתית המיוחדת לחקר פשעי הנאצים בברית־המועצות. הסרת כל ההגבלות על השימוש בתיקי הוועדה קידמה מאוד את חקר השואה ברוסיה והובילה לפרסום מחקרים חשובים מן המעלה הראשונה.

יש בנמצא עוד חומרים, ובהם ארכיונים יהודיים שנבזזו בידי הנאצים באירופה ומאוחסנים כעת בארכיונים רוסיים, אבל הם פזורים בכל רחבי המדינה, ופרויקט מחקר רוסי־אמריקני עוסק היום במיפויים.² בו בזמן, כמה מקורות חשובים על השואה, בעיקר תיקים ששמורים בארכיונים

Prestupnye tseli – prestupnie sredstva, Dokumenty ob okkupatsionnoi politike Fashistskoi Germanii na territorii SSSR (1941-1944), Moscow: Poltizdat (1963) 1

David E. Fishman, Mark Kupovetskii and Vladimir Kuzelenkov (eds.), *Nazi-Looted Jewish* 2

של שירות הביטחון הפדרלי,³ עדיין אינם זמינים לרוב החוקרים הרוסים. ואולם האיסור להשתמש בהם אינו איסור מוחלט, וכמה חוקרים נבחרים – בייחוד פרופסור בוריס קובאלב מן האוניברסיטה הממלכתית של נובגורוד – נהנים מן הפריבילגיה של גישה אליהם. בהתבסס על מקורות אלו, שאינם זמינים לחוקרים אחרים, הצליח קובאלב לכתוב כמה מחקרים חשובים על השואה ברוסיה.

מגמות

חקר השואה ברוסיה מתאפיין בכמה תכונות מובהקות. ראשית, חוץ מכמה יוצאי דופן מעטים – עבודתו של בוריס חבקין למשל – הוא מבוסס אך ורק על מקורות בשפה הרוסית. יש להודות שמקורות אלו עשירים מאוד, וככל הנראה יש בהם לספק לחוקרים רבים די חומר למחקריהם לשנים רבות. על כל פנים, בגלל ההכשרה הלשונית הדלה של היסטוריונים רוסים, חוקרי שואה רוסים פונים רק לעתים רחוקות לחומרים בשפות רלוונטיות אחרות – למשל יידיש וגרמנית. יתר על כן, מאותה סיבה עצמה סובל חקר השואה ברוסיה מיחסי גומלין לא־מספיקים עם מחקרים על השואה שנעשים במערב ובישראל ונכתבים בשפות שאינן רוסית. אף־על־פי־כן, בתוך קהילת המחקר הרוסית עצמה יש לא מעט יחסי גומלין – במידה רבה משום שחיבורים מדעיים רבים זמינים בחינם באתרים של רשתות מחקר מקומיות.⁴

עוד תכונה של חקר השואה ברוסיה היא האזורים הגיאוגרפיים המעניינים אותו. אף־על־פי שמספר המחקרים הרגיונליים הולך וגדל,⁵ עדיין נעשים מחקרים רבים על המרחב הסובייטי כולו, לרבות השטחים המסופחים שנכללו בברית־המועצות ב־22 ביוני 1941 (למשל, מחקרים של איליה אלטמן, פאבל פוליאן ואולג בודניצקי). זאת ועוד, מחקרים אחדים מתמקדים במיוחד בשואה באזורים שהשתייכו בעבר לברית־המועצות והיום הם מחוץ לגבולות רוסיה בת־זמננו (אלכסנדר דיוקוב). לבסוף, יש גם כמה מחקרים על אירועים פן־אירופיים שאין להם שום קשר להיסטוריה הסובייטית או הרוסית או שיש להם קשר מועט אליה (למשל, מחקרים של חבקין או אלכסנדר ארמקוב [Ermakov]).

הנושאים שחוקרי שואה רוסים בחרו לעסוק בהם משקפים במידה לא מעטה את אופייה הייחודי של השואה בברית־המועצות לשעבר ובכלל זה בשטחים הרוסיים הכבושים. מוקד המחקרים נע משיתוף פעולה מקומי (בודניצקי, קובאלב) ותעמולה אנטישמית נאצית (קובאלב, איוון קובטון ודימיטרי ז'וקוב) לחוויות היהודים הסובייטים בצבא האדום בזמן המלחמה (אלטמן, בודניצקי,

Archives in Moscow: A Guide to Jewish Historical and Cultural Collections in the Russian State Military Archive, Scranton and London: University of Scranton Press (2010) נושא השואה
נכלל גם במדריכים האחרים שלהם.

3 הם מאוחסנים בארכיב המרכזי במוסקבה ובארכיונים אזוריים ברחבי המדינה.

4 למשל, www.cyberleninka.ru.

5 ראו למשל: Alexander Sedunov, "Kholokost na territorii Pskovskoi oblasti v 1941-1944", *Pskov: Nauchno-prakticheskii, istoriko-kraevcheskii zhurnal* 33 (2010), pp. 177-183

פוליאן) ולמצילי יהודים (אלטמן). עם הפרסומים הבולטים נמנים ספרו של אלכסנדר ארמקוב על הוורמכט והשואה; קובצי מאמרים דוגמת Drugaia voina; הטקסטים על השואה, ובכלל זה יומנים, שפורסמו ב־Arkhip evreiskoi istorii; יומנים אחרים שכתבו יהודים על תקופת המלחמה ופורסמו בלוויית הקדמות מלומדות (למשל יומניו של ולדימיר גלפנד). במסגרת לימודי השואה נעשו גם ניסיונות להציע ניתוח מושגי לסוגיות טרנסצנדנטליות כגון הכחשת השואה (אלטמן, פוליאן). ראוי לציין את המיעוט היחסי של מחקרים שעוסקים בהיבטים יהודיים ספציפיים של השואה, ובכלל זה נושאים כגון חיי היהודים בימי השלטון הגרמני, פינוי היהודים ויחסים בין־אתניים בעורף הסובייטי או הרוסי בזמן המלחמה (המחקרים של אלטמן ושל אולג לייבוביץ' יוצאים דופן מבחינה זו). עם הנושאים האלה מתמודדים בדרך כלל בהקשר של הכיבוש הגרמני, לצד אסונות אחרים שהמיט שלטון הכיבוש על הנכבשים. זה מזכיר במידה מסוימת את העמדה הסובייטית כלפי אזכור השואה היהודית, אלא שכעת – שלא כמו בתקופה הסובייטית – אין מתעלמים לגמרי מן הייחוד של הקורבנות היהודית אלא מכירים בו. עוד נושא מעניין הוא הכללת נושא השואה בספרים כלליים על מלחמת העולם השנייה.

מוסדות ואנשים

בשנת 1991 יצאה המדינה הכל־יכולה מן התמונה, וארגונים ציבוריים הם שהחלו להוביל את חקר השואה ברוסיה, כשבחוד החנית שלהם המרכז הרוסי למחקר ולחינוך בתחום השואה, שהוקם במוסקבה בשנת 1992. זהו מרכז חשוב שפועל רבות לקידום לימודי השואה לא רק ברוסיה של ימינו אלא בכל שטחי ברית־המועצות לשעבר.

פרופסור איליה אלטמן, יושב ראש המרכז מאז 1995, הוא גם חוקר השואה הפורה ביותר – ולדעתי גם החשוב ביותר – הפועל ברוסיה היום. הוא כתב רבות על כל הספקטרום של השואה והתמקד בכל ברית־המועצות לשעבר.⁷ אלטמן גם ערך את החיבור החשוב ביותר שפרסם המרכז, הספר רב־הכרכים "האנציקלופדיה של השואה בשטחי ברית־המועצות".⁸ בפרויקט זה חברו יחד עשרות חוקרים מרוסיה ומארצות אחרות בברית־המועצות לשעבר שמתמחים בהיבטים שונים של השואה בברית־המועצות.

- Oleg Leibovich, *V gorode M.: ocherki sotsyal'noi povednevnosti sovetskoi provintsii*, Moscow: 6
Fond Pervogo Prezidenta Rossii B. N. Eltsyna, ROSSPEN (2008).
- Ilya Altman, *Zherty nenasiviti: Kholokost v SSSR, 1941-1945*, Moscow: Fond; 7
ראו למשל: "Kovcheg" [בגרמנית: *Opfer des Hasses: Der Holocaust in der UdSSR*]; Idem, *Kholokost i evreiskoe soprotivlenie na 1941-1945*, Gleichen: Muster-Schmidt (2008); Idem, *Kholokost i evreiskoe soprotivlenie na okkupirovannoi territorii SSSR*, Moscow: Fond "Kholokost" and Kaleidoskop (2002).
- Idem (ed.), *Kholokost na territorii SSSR: Entsiklopediya*, rev. ed. (2009); repr., 8
.Moscow: ROSSPEN (2011).

תרומתו של אלטמן לחקר השואה ניכרת גם במחקרו על "הספר השחור", פרויקט רחב היקף המבוסס על חומרים על שואת יהודי ברית-המועצות שאסף הוועד היהודי האנטי-פשיסטי בברית-המועצות במהלך המלחמה ומיד לאחריה. בשנת 1993 היה אלטמן שותף לעריכת המהדורה השלמה הראשונה של "הספר השחור".⁹ באותה שנה פורסם גם אוסף מסמכים שכותרתו "הספר השחור הלא-ידוע" ובו מסמכים שעורכי "הספר השחור" המקורי, וסילי גרוסמן ואיליה ארנבורג, דחו מחשש לצנזורה סובייטית.¹⁰ אוסף ייחודי זה, בצירוף הקדמה חדשה מאת אלטמן, פורסם שוב ב-2015.¹¹

המרכז הרוסי למחקר ולחינוך בתחום השואה פועל לגשר על הפערים בין חוקרי שואה רוסיים לחוקרי שואה מערביים. לשם כך הוא עורך סדרה של כינוסים בין-לאומיים שכותרתה "לקחי השואה ורוסיה בת-זמננו". בחמש-עשרה השנים האחרונות נערכו תשעה כינוסים כאלה בהשתתפות חוקרים ידועי שם מרוסיה וממדינות אחרות – מומחים לחקר השואה ברוסיה ובברית-המועצות. הכינוסים עסקו במגוון רחב של נושאים, החל בהנצחת השואה ובהכחשת השואה וכלה בגורל האינטליגנציה היהודית במהלך השואה. ההרצאות שניתנו בכינוסים פורסמו ברוסית, רבות מהן גם באנגלית.

הפרסומים המדעיים של המרכז מקיפים מגוון רחב של נושאים, ובהם נושאים שאין עוסקים בהם במוסדות אחרים ברוסיה, כמו תגובות היהודים לשואה. נושא זה נידון בכרכים של "שמרו את מכתבי", אוספים של מכתבים ויומנים שכתבו יהודים בזמן השואה וכעת הם נשמרים בארכיונים של המרכז. עד כה פורסמו ארבעה כרכים כאלה.¹² המרכז נתן חסות גם לפרסום מאות ספרים בסדרה "ספריית השואה הרוסית". בסדרה פורסמו מחקרים (למשל על המרד בסוביבור¹³) וממוארים על השואה,¹⁴ וניכרת בה התמקדות גיאופוליטית באזורים שהיו שייכים בעבר לברית-המועצות אבל אינם חלק מהפדרציה הרוסית של היום (אוקראינה ולטביה).

9 Idem (ed.), *Chernaya kniga*, Vilnius: "IAD" (1993)

10 Ilya Altman, Shmuel Krakowski, Yitzhak Arad and Tatyana Pavlova (eds.), *Neizvestnaya chernaya kniga*, Jerusalem: Yad Vashem (1993) הגרסה האנגלית של כך זה פורסמה בשנת 2008: Joshua Rubinstein and Ilya Altman (eds.), *The Unknown Black Book*, Bloomington: Indiana University Press, published in association with the United States Holocaust Memorial Museum (2008).

11 Ilya Altman, *Neizvestnaya chernaya kniga: Materialy k "Chernoï knige" pod redaktsiei Vasilya Grossmana i Il'ii Erenburga*, Moscow: Corpus (2015)

12 Ilya Altman and Leonid Terushkin (eds.), *Sokhrani Moi Sokhrani Moi Pis'ma ...: Sbornik pisem evreev perioda Velikoi Otechestvennoi Voiny*, 4 vols., Moscow: Tsentr i Fond "Holocaust" (2007, 2010, 2013, 2015)

13 S. Vilenskii, G. Gorbovitskii and L. Terushkin (eds.), *Sobibor: Vosstanie v lagere smerti*, Moscow: Vozvrashenie (2010)

14 Alla Shakhovskaya, *Ya proshla Osventsim*, Moscow: Tsentr i fond "Kholokost" and "MIK" (2015); Frida Mikhel'son, *Ya perezhyla Rumbulu*, Moscow: Tsentr i fond "Kholokost" and "MIK" (2011)

לימודי השואה הולכים ומפלסים את דרכם – לאט אך לבטח – אל המוסדות להשכלה גבוהה ברוסיה. מן הבחינה הזאת מקום מיוחד שמור לאוניברסיטה הממלכתית הרוסית למדעי הרוח במוסקבה, מן האוניברסיטאות הרוסיות המובילות בלימודי ההיסטוריה. בנובמבר 2015 חנכה אוניברסיטה זו מרכז לחקר השואה ורצה עם ולהוראתם, מרכז ראשון מסוגו ברוסיה, אבל היסטוריונים שלה, כגון פרופסור מרק קופובצקי¹⁵ ופרופסור בוריס הבקין,¹⁶ עסקו מפעם לפעם בנושאים שנוגעים לשואה אפילו קודם שהוקם המרכז הזה.

בלימודי השואה בהקשר של מלחמת העולם השנייה והמטטר הבולשוויקי עוסק גם אחד המוסדות האקדמיים הרוסיים החשובים ביותר – בית הספר הגבוה לכלכלה (מוסקבה). בשנת 2010 הוקם שם המרכז הבין-לאומי להיסטוריה ולסוציולוגיה של מלחמת העולם השנייה ותוצאותיה בניהולו של הפרופסור אולג בודניצקי. המרכז מארגן כינוסים בין-לאומיים ומפרסם ספרים במגוון נושאים, החל ב"המלחמה בהקשר"¹⁷ וכלה בנקודת מבט יהודית על המלחמה והשואה.¹⁸ שני מוסדות אקדמיים אזוריים מקדמים במרץ את לימודי השואה ברוסיה. אחד מהם הוא האוניברסיטה הממלכתית של נובגורוד, שפרופסור בוריס קובאלב, המומחה הרוסי החשוב ביותר לשיתוף פעולה ולכיבוש, קשור אליה.¹⁹ באחר, האוניברסיטה הפדרלית הדרומית (רוסטוב על הדון), ד"ר יבגני קרינקו²⁰ חוקר סוגיות הנוגעות לשואה וממונה על הטיפול בהן. רוסטוב על

- 15   ראו למשל: Mark Kupovetsky, "Estimation of Jewish Losses in the USSR during the World War II", *Jews in Eastern Europe* 24 (1994), pp. 25-37.
- 16   Boris Khavkin, *Reichsführer SS Gimmler: Vtoroi posle Götlera*, Moscow: Algoritm (2014); Idem, "Soprotivlenie v ryadakh Vermachta na Vostochnom fronte i general Kh. fon Treskov", *Novaya i noveishaya istoriya* 1 (2013), pp. 157-175.
- 17   Oleg Budnitskii (ed.), *SSSR vo Vtoroi Mirovoi voine: Okkupatsiya, Kholokost*. Stalinism, Moscow: ROSSPEN (2014).
- 18   Idem, "Jews at War: Diaries from the Front", in: Harriet Murav and Gennady Estrach (eds.), *Soviet Jews in World War II: Fighting, Witnessing, Remembering*, Boston: Academic Studies Press (2014), pp. 57-84.
- 19   Idem, *Povsednevnaia zhizn' Rossii v period natsistskoi okkupatsii*, Moscow: Molodaya gvardiya (2011); Boris Kovalev, *Kollaboratsionizm v Rossii v 1941-1945: tipy i formy*, Novgorod: Novgorodskii gosudarstvennyi universitet (2009); Idem, *Natsistskaia okkupatsiia i kollaboratsionizm v Rossii, 1941-1944*, Moscow: AST (2004); Idem, *Natsystskii okkupatsyonnyi rezhym i kollaboratsionizm v Rossii (1941-1944)*, Novgorod: Novgorodskii gosudarstvennyi universitet (2001).
- 20   Evgenii Krinko, "Natsystskaya okkupatsiya i Kholokost na yuge Rossii: otechestvennaya istoriografii", in Kiril Feferman (ed.), *The History of the Holocaust in the Northern Caucasus and the Fates of Jewish Intelligentsia during the Second World War*, Moscow: The Russian Holocaust Center and Foundation (2013), pp. 19-29; Evgenii Krinko and Sergei' Kropachev, "Otechestvennaia istoriografiia Kholokosta o chislennosti ego zhertv", *Rossii'skaia istoriia* 4 (2013), pp. 136-151.

הדון²¹ ובריאנסק²² הן שתי הערים היחידות ברוסיה שבהן השואה נידונה תמיד בכינוסים השנתיים על ההיסטוריה הרגיונלית של המלחמה. מוסדות מקומיים להשכלה גבוהה בכמה ערים ברוסיה, כגון ארכנגלסק (Arkhangelsk), בריאנסק (Bryansk), קלינינגרד (Kaliningrad), אוריל (Orel), טמבוב (Tambov) וטומסק (Tomsk), אמנם עוסקים בנושאים שקשורים לשואה, אבל ברמה נמוכה יותר. הצצה בדיסרטציות שהגנו עליהן בפדרציה הרוסית מעלה שלימודי השואה זוכים בהן לייצוג מועט: עד היום הגנו ברוסיה רק על דיסרטציה אחת שעסקה בשואה כשהיא לעצמה;²³ בדיסרטציות אחרות השואה מיוצגת בהקשר של מאורעות המלחמה והכיבוש הגרמני.

ראוי להזכיר גם את "מרכז ספר", מוסד אקדמי עצמאי שעורך במוסקבה כינוסים בין-לאומיים שנתיים על נושאים יהודיים. עד כה התקיימו עשרים ושניים כינוסים. הכינוסים מספקים לחוקרים בראשית דרכם מכל רחבי ברית-המועצות לשעבר, וגם ממדינות אחרות, הזדמנות ייחודית ליצור קשרים מקצועיים. לרוב יש בהם מושב מיוחד שעוסק בשואה. הרצאות הכינוסים רואות אור ברוסית ובאנגלית²⁴ והן זמינות חינם במרשתת. המרכז פרסם גם שלושה קבצים נפרדים ברוסית ובאנגלית – ב־2011, 2012 ו־2013 – שיוחדו לנושא השואה.²⁵

נוסף על כך ישנם כמה היסטוריונים שאמנם אינם שייכים למוסדות אקדמיים רוסיים חשובים, אבל תרמו תרומה חשובה לחקר השואה ברוסיה. ד"ר פאבל פוליאן כתב כמה מחקרים חדשניים

- 21 ראו למשל: G. G. Matishev (ed.), *Voina v istorii i sud'bakh narodov yuga Rossii (k 7-letiyu nachala Velikoi Otechestvennoi voyny): Materialy mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii (1-2 iyunya 2011, Rostov-na-Donu)*, Rostov-na-Donu: YuNTs RAN (2011); G. Matishev (ed.), *Velikaya Otechestvennaya voyna v prostranstve istoricheskoi pamyati rossiskogo obshestva: Materialy mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii (28-29 aprelya 2010, Rostov-na-Donu – Taganrog)*, Rostov-na-Donu: YuNTs RAN (2010)
- 22 ראו למשל: V. V. Izonov and Yu. N. Lunev (eds.), *Bryanshina v gody Velikoi Otechestvennoi voyny 1941-1945. Lyudi, Sobytiya. Fakty. Materialy nauchno-prakticheskoi konferentsii, posvyashennoi 68-letiyu osovbozheniya Bryanshiny ot nemetsko-fashystskikh zakhvatchikov (14 senyabrya 2011 goda)*, Bryansk (2011); *Bryanshina v gody Velikoi Otechestvennoi voyny 1941-1945. Lyudi, Sobytiya. Fakty. Materialy kruglogo stola 15 senyabrya 2009 goda*, Bryansk (2010).
- 23 Elena Voitenko, *Kholokost na iuge Rossii v period Velikoi Otechestvennoi voyny (1941-1943)* (PhD diss., Stavropol university, 2005)
- 24 Viktoriia Mochalova (ed.), *Proceedings of the Twenty-First Annual International Conference on Jewish Studies*, Moscow: Sefer (2014)
- 25 ראו למשל: *Voina, Kholokost i istoricheskaya pamyat': Materialy XX mezhdunarodnoi konfreentsii po iudaiki*, vol. 4, Moscow: Sefer (2013); *Kholokost na territorii SSSR. Materialy XIX mezhdunarodnoi konfreentsii po iudaiki*, vol. 1, Moscow: Sefer (2012); *Kholokost: Noveye issledovaniya i materialy. Materialy XVIII mezhdunarodnoi konfreentsii po iudaiki*, vol. 1, Moscow: Sefer (2011).

במגוון נושאים, מגורל החיילים היהודים הסובייטים שנפלו בשבי הגרמנים²⁶ עד חייהם ומותם של היהודים באושוויץ.²⁷ הוא היה גם שותף לעריכת כרך בנושא הכחשת השואה במרחב הפוסט-סובייטי, במסגרת פרויקט רוסי-מערבי משותף שפורסם ברוסית²⁸ ובאנגלית.²⁹ שני חוקרים אחרים, ד"ר דמיטרי ז'וקוב וד"ר איוון קובטון, שמשתפים פעולה וכותבים יחד, הם היסטוריונים צבאיים שעובדים במוסדות למחקר היסטורי של משרד הפנים ומשרד ההגנה ברוסיה. רוב מחקריהם עוסקים בסוגיות של שיתוף פעולה צבאי בין רוסים לגרמנים בשטחים הכבושים. הם נגעו בסוגיית מעורבותם של משתפי פעולה רוסים בפתרון הסופי,³⁰ וספרם האחרון יוחד כולו לתעמולה האנטישמית בשטחים הרוסיים הכבושים.³¹

לבסוף, חשוב לציין שאף-על-פי שברוסיה שוב אין המדינה הגורם הדומיננטי היחיד המעצב את המחקר ההיסטורי של האומה הרוסית בדמותה, מאז ראשית המאה העשרים ואחת היא חוזרת בהדרגה למעמד השחקנית החשובה ביותר בתחום זה. היא מפעילה את השפעתה בדרכים רבות, החל בחלוקת מענקים וכלה בקידום (או דחייה) בפומבי של כיוונים במחקר ההיסטורי. הקרן לזיכרון ההיסטורי של השואה ('Istoricheskaya pamyat'), בראשות ד"ר אלכסנדר דיוקוב, נחשבת במידה רבה לאחד המקורות של השפעה זו במחקר. על כל פנים, אם מתעלמים לרגע ממחקריה השנויים במחלוקת, הפוליטיים בגלוי, נראה שהקרן פרסמה כמה חיבורים חשובים על השואה. הקרן מעדיפה להתמקד באזורים שמחוץ לרוסיה ויוזמה מחקרים חלוציים על עמדותיהן של תנועות לאומניות באוקראינה ובלטא כלפי יהודים והשואה.³² נוסף על כך, בשיתוף המרכז הרוסי למחקר ולחינוך בתחום השואה פרסמה הקרן מחקר פורץ דרך על הקשר בין השואה ובין

- Pavel Polian, "First Victims of the Holocaust: Soviet-Jewish Prisoners of War in German Captivity", *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 6, 4 (2005), pp. 763-787 26
- Idem, *Svitki iz pepla: Yevreiskaya "zonderkommando" v Aushvitse-Birkenau i ee letopisty: Rukopisi naidennye v peple u pechei Osventsima* (Z. Gradovskii, L. Langfus, Z. Levental, Kh. German, M. Nadzhari i A. Levite), Moscow: "Feniks" (2013) 27
- Alfred Kokh and Pavel Polyan (eds.), *Otritsaniye otritsaniya, ili Bitva pod Aushvitsem: Debaty o demografii i geopolitike Kholokosta*, Moscow: Tri kvadrata (2008) 28
- Alfred Kokh and Pavel Polian (eds.), *Denial of the Denial, or the Battle of Auschwitz: The Demography and Geopolitics of the Holocaust: The View from the Twenty-First Century*, Boston: Academic Studies Press (2012) 29
- Dmitrii Zhukov and Ivan Kovtun, *1-aya russkaya brigada SS "Druzhyna"*, Moscow: Veche (2010); Dmitrii Zhukov and Ivan Kovtun, *Russkaya politsiya*, Moscow: Veche (2010) 30
- Dmitrii Zhukov and Ivan Kovtun, *Antisemitskaya propaganda na okkupirovannykh territoriyakh RSFSR*, Rostov-na-Donu: "Feniks" (2015) 31
- Alexander Dyukov, *Nakanune Kholokosta. Front Litovskikh Aktivistov i Sovetskie Repressii, 1940-1941*, Moscow: Fond "Istoricheskaya pamyat" (2012); Alexander Dyukov, *Vtorostepennyi vrag: OUN, UPA i reshenie "evreiskogo voprosa"*, Moscow: Fond "Istoricheskaya pamyat" (2009) 32

הטרגדיה של המצור על לנינגרד,³³ ולא מזמן פרסמה את היומנים של אלפרד רוזנברג ברוסית.³⁴ הקרן גם נתנה חסות לכינוס על הכיבוש הגרמני בצפון-מערב רוסיה, כינוס שיוחדה בו תשומת לב רבה לחקר השואה.³⁵ לבסוף, היא מוציאה לאור ברוסית כתב עת לחקר ההיסטוריה של רוסיה ומזרח אירופה, שגם הוא נותן במה מרכזית לנושאים הקשורים לשואה.

סיכום

מחקר השואה ברוסיה התקדם מאז 1991 התקדמות ניכרת. בזכות נדיבותן של הרשויות ברוסיה המחקר הזה מפלס בזהירות את דרכו אל האוניברסיטאות של רוסיה, אבל עדיין אין דנים בהן בשואה כשהיא לעצמה. לכן מחקר השואה ברוסיה מוסיף להיות תלוי בפעולות שנוקטים ארגונים ציבוריים לקידומו. לבסוף, כיוון שחקרי שואה רוסים בני זמננו אינם מתמקדים רק במאורעות ברוסיה, אלא לעתים קרובות למדי גם במאורעות שאירעו בתחומי ברית-המועצות לשעבר, דומה שהם משקפים במידה מסוימת את הדילמות הרחבות יותר העולות מזהותה התצויה של המדינה.

- Obshaya tragediya. Blokada. Kholokost*, Moscow: Tsentr i Fond "Holokost" Fond 33
"Istoricheskaya pamyat" (2009).
- Alfred Rosenberg, *Politicheskii dnevnik Al'freda Rozenberga*, Moscow: Fond "Istoricheskaya 34
pamyat" (2015).
- Natsytskaya voyna na unichtohenie na severo-zapade SSSR: regional'nyi aspect. Materialy 35
nauchnoi knoferentsii (Pskov, 10-11 dekabrya 2009 goda)*, Moscow: Fond "Istoricheskaya
pamyat" (2010).